

AMAÇ VE YÖNTEM BAKIMINDAN DİN, FELSEFE VE BİLİM

Merve BİNGÖL*

ÖZ

Akıl sahibi bir canlı olan insan, yapısı gereği din, felsefe ve bilim kavramları ile sıkı bir ilişki içindedir. Bu üç terim, içinde olduğu yaşamın niteliğini belirleyen bir ölçüttür. Hayat, farklı sorularla dolu bir zaman makinesidir. İşte insan, 'nasıl yaşamalı?' sorusunun cevapları, bu üç ana başlık ile birtakım sorularını aydınlatılabilir. Bu çalışma, bu üç kavramın insan için ne ifade ettiğini incelemek amacı ile birbirinden bağımsız ve alanlar arasında herhangi bir mukayese yapılmadan ele alınmıştır. Makalenin; din, felsefe ve bilimin insan hayatındaki önemini anlaşılması ve gerek zihninin gerek somut hayatının daha sistemli ve anlamlı hâle geleceği noktasında katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu mefhumlar üzerinde mahiyet, gaye ve yöntemler doğrultusunda tespitler yapılarak çalışmanın sınırı çizilmiştir. İnsanın kendi varlığının farkına varmasını sağlayacak bu üç kavramın tarafsız bir şekilde ortaya koyulmasını sağlamak, çalışmanın hazırlanma gerekçesidir. Yöntem olarak, nesnellığe bağlı kalarak, yapılan araştırmalar ışığında konulara yaklaşılmıştır ve bilimsel bir bakış açısı ile bu unsurlara açıklık getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tanrı, İnsan, Bilimsellik Akıl, İnanç.

RELIGION, PHILOSOPHY AND SCIENCE IN TERMS OF PURPOSE AND METHOD

ABSTRACT

Being a rational creature, human beings are in a close relationship with the concepts of religion, philosophy and science. These three terms are a criterion that determines the quality of his life. Life is a time machine full of different questions. The answers to the question 'how should man live?' can enlighten some of his questions with these three main topics. In this study, in order to examine what these three concepts mean for human beings, they are handled independently of each other and without any comparison between the fields. It is thought that the article will contribute to the understanding of the importance of religion, philosophy and science in human life and to the point that both his mind and concrete life will become more systematic and meaningful. The limits of the study were drawn by making determinations on these concepts in line with their nature, purpose and methods. The reason for the preparation of the study is to ensure that these three concepts, which will enable human beings to realise their own existence, are presented in an impartial manner. As a method, the subjects have been approached in the light of the researches conducted, adhering to objectivity, and these elements have been clarified from a scientific point of view.

Keywords: God, Man, Scientificity, Mind, Faith.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri, Din Felsefesi Ana Bilim Dalı. E-mail: bingolmerve66@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1946-5081

Giriş

İnsanın akleden bir varlık olması, anlama ve kavrama isteğini sürekli bir ihtiyaç olarak görmesine sebebiyet veren bir durumdur. Bu ihtiyacı karşılandığında hayat birçok açıdan makul ve cazip gelen bir zaman dilimi olmaktadır. Bu ihtiyaç karşılanmazsa insan için artık dünya karmaşasının ve kaosun hüküm sürdüğü bir mekân hâlini alacaktır.

İnsanın düşünce üretebilmesi, diğer varlıklardan ayırıcı bir temel özelliği olan düşünme kabiliyetinin sonucudur. İnsan, etrafında gördüğüne merak duyarken bunu gidermeye meyillidir. Bu temayül, onu düşünmeye sevk eder. Bu düşünme sürecinin aydınlanma ile son bulmasını ister ve onun gayesi bu olur. İnsan, evvela bu düşünce serüvenine kendi varlığını düşünmekle başlar. Bu bağlamda insanın aradığı ilk hakikat, büyük ölçüde kendisi olmaktadır.

Yukarıda bahsedilen hususlardan hareketle bu çalışma, üç ana başlığa bölünmüştür. Din, felsefe ve bilim ayrı kulvarda ele alınırken öncelikle bu terimlerin mahiyeti saptanmıştır. Kavramların niteliği konusunda yapılan çıkarımlar ile hedef ve metotları üzerinde durulmuştur. İnsan için bu üç temanın önemli olduğu düşüncesi merkeze alınarak meydana getirilen bu metinde, söz konusu önemin gerekçeleri dile getirilmiştir. Bu bakımdan ele alınan mefhumlarla yakından ilgilenen teolog, filozof ve bilim insanlarının yaklaşımlarından istifade edilerek isabetli tespitler yapmak amaçlanmıştır.

1. Dine Dair

Birçok açıdan ele alınmaya uygun olan din kelimesi, sözlükte “Tanrı’ya, doğaüstü güçlere, çeşitli kutsal varlıklara inanmayı ve tapınmayı sistemleştiren toplumsal bir kurum, diyanet”¹ olarak ifade edilmektedir. “Tanrı’nın insanları iyiye yöneltmek, kötülükten alıkoymak için peygamberler aracılığı ile bildirdiği kurallardır.” olarak açıklandığı da kaynaklarda görülmektedir.² Mahiyeti açısından oldukça geniş ve farklı yönleri olan bu kelime başka şekillerde anlaşılmiş ve böylece ele alınmıştır. İnsanın, yaşam ve tecrübeleriyle ilgili olan üç temel boyutuyla ilgili olan sorulara, kendine has özellikleri olan doğaüstü güçler ile yanıtlar bulmaya çalışan inanç sistemi olan din,³ insan hayatında

¹ Güncel Türkçe Sözlük, “Din” (8 Kasım 2023).

² Mustafa Çevik, *David Hume ve Din Felsefesi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, Mart 2006), 15.

³ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, (İstanbul: Paradigma Yayınları, Nisan 1996), 240.

önemli bir yere sahip bir olgudur. Yapılan bu tanımlar bir sınır çizerek ilk etapta insan zihninde bir saptama meydana getirirse de din, tarih boyunca insanlık için önemli bir yere sebep olması bakımından daha kapsamlı bir açıklamaya ihtiyaç duymaktadır. Bu yapılırken merkeze alınan kavramlar, tanımın omurgasını ortaya koyabilmelidir. Bu da mevcut kavramların mahiyetini bilmekle mümkün olmaktadır. Burada dinin kendi önemi dışında insanın onu nasıl algıladığı önemli bir husustur. Onun bu hayatta ne gibi tecrübeler ile varlık bulabileceği temel bir soru olarak nitelendirilmektedir.

Tarih boyunca ‘Din nedir?’ sorusuna farklı yaklaşımlar sergileyen çok sayıda teolog ve filozof olmuştur. Örneğin, C. P. Tiele, “Din, hakikatte, bizim dindarlık dediğimiz o saf ve huşu dolu tabiat veya ruh hâlidir.”⁴ derken insanın dindar olma özelliğine atıfta bulunmaktadır. O, huşu hâlinin dinî bir hâl olan dindarlık ile yakın bir ilişki içinde olduğunu iddia etmektedir. Tiele, bu tanımı ile din ile yaşam arasındaki önemli ilişkiye vurgu yapmaktadır. Çünkü dindarlık, din ile yaşam arasında dinamik bir ilişki kurma biçimi olarak yorumlanabilecek bir kavramdır.

F. H. Bradley, “Din, daha ziyade varlığımızın her veçesi ile iyiliğin bütün gerçekliğini anlatma teşebbüsüdür.” derken diğer taraftan James Martineau “Hep hayat sahibi olan bir Tanrı’ya yani âleme hükmeden ve beşeriyet ile ahlaki ilişkileri bulunan bir ilahî zihne ve iradeye inanmaktır.”⁵ izahını yapmaktadır. İkinci açıklamada dinamik bir Tanrı tasavvuru dile getirilmektedir. Bu, Tanrı’nın aynı zamanda beşer ile ahlaki bir zeminde ilişki hâlinde olduğu anlamına gelmektedir. Burada ahlaki bağlamda yapılan vurgu; âleme müdahale eden, bir köşede evreni izleyen bir Tanrı tasavvuruna karşılık verilmiş bir cevap niteliği taşımaktadır. Aşkın bir varlık olan Tanrıyı bu anlam ile ele almak yine akıl sahibi bir varlık olan insan için uygun bir tanımdır.

Bu alıntılarla beraber dinin ne olduğu hakkında bir çıkarımda bulunmak için din olgusuna yüklenen anlamın nesnel olması gerekmektedir. Bu nesnellüğünün sağlanmasının yollarından biri, herhangi bir dinî inancı olmayan insanlar tarafından yapılması gerektiğidir. Onlar için inançlı birinin din hakkında salt tarafsız bir tanım yapabilmesi ve dinin mahiyeti hakkında konuşurken nesnel kalabilmesinin imkânı yoktur. Nitekim ikinci tanıma bakıldığında bu

⁴ Michael Peterson vd., *Akil ve İnanç: Din Felsefesine Giriş*, çev. Rahim Acar (İstanbul: Küre Yayınları, Mart 2020), 21.

⁵ Peterson vd., *Akil ve İnanç: Din Felsefesine Giriş*, 21.

bakış açısı bir bakıma doğru gözükmektedir. Bu tanım, din olgusunu İslâm'ın Tanrısı ile sınırlamaktadır. Hâlbuki bir Budist için durum başkadır. Bunun dışında tanımda kullanılan 'peygamberler aracılığı' ifadesi, kutsal kitabı olmayan dinleri -örneğin Şintoizm- de kapsam dışı bırakmaktadır. Bu yoruma karşılık, dinin tanımı konusunda yapılan yorumun tarafsız olması gerekmektedir. Burada dinin tanım olarak değil, tecrübe açısından ifade edilmesinde kişilerin objektif kalmasının zorluğu göze çarpmaktadır. Çünkü 'Din nedir?' sorusu burada ele alınırken dinin mahiyeti hakkında tarafsızca konuşmak esas alınmaktadır. Bu da öznelliği ön plana getirebilecek bir risk içermemesini zorunlu kılmaktadır. Ancak bu şekilde doğru bir din tanımı mümkün gözükmektedir. Bununla beraber gerek dinin nasıllığı ve konusu gerek aşkın varlığı tecrübe etmekle bireye has olan bir durum hakkında konuşmak, yukarıda bahsedilen zorluğun daha fazla hissedilmesine sebep olmaktadır.

Dinin tanımı konusundaki farklılıklar, uzun zamandır insanların zihinlerini işgal etmiştir. Bu konuda sadece din bilginleri değil, filozoflar da probleme açıklık getirmeye çalışmışlardır. Bu açıklamalarda onlar için önemli olan kavramlar rol oynamıştır. Örneğin Kant, "İnsanın bütün vazifelerinde ilahi emri bilmesidir." tespitini yaparken ahlakı merkeze alan tutum takınmıştır⁶. Rudolf Otto, "kutsalın tecrübesi" olarak tanımlarken 'kutsal' kelimesini merkeze aldığı görülür.⁷

Tüm bunlarla beraber burada değerlendirilen tanımlar ile din hakkında genel bir çerçeve çizmek muğlak bir duruma yol açmaktadır. Bir kavram hakkında genel konuşmak, aynı zamanda mevcut dinlerdeki zengin ve derin detayları çarpıtmaya da sebebiyet vermektedir. Örneğin, din için tabiatüstü olan varlığa ibadet etmeye ya da onu dikkate almaya bağlayan bir izah ile konuyu yüzeyde bırakmaktadır. Mesela tabiatüstü âlem fikri Budizm'de olduğu gibi teist olmayan kulvarda yoktur. Yine din kavramı, Hinduizm'de ve Taoizm'de de çok başka tarza sahiptir. Dinler arasındaki ciddi farklılıklar, minimum bir müşterek kulvar bulmayı veya soyut olarak bir dinden bahsetmeyi oldukça güçleştirmektedir.⁸

Belirli bir dine odaklanmak, diğer dinlerin paylaşır görüldüğü yaygın olan bazı hususiyetlerin ihlal edilmesine sebebiyet vermektedir. Ninian Smart da bu kaygı ile bütün dinlerde ortak olan yedi boyuttan bahsetmektedir. Böylece din

⁶ Çevik, *David Hume ve Din Felsefesi*, 17.

⁷ Peterson vd., *Akıl ve İnanç: Din Felsefesine Giriş*, 21.

⁸ Peterson vd., *Akıl ve İnanç: Din Felsefesine Giriş*, 21.

kavramına bir noktada netlik kazanmaktadır. O, sınırlı bir tanım yapmak yerine bu boyutları merkeze alarak konuşmaktadır:

Bu boyutlardan birincisi, öğretici boyuttur (*doctrinal dimension*): Nihai gerçeklik ya da ilahi olan ve onun insanlıkla ilişkisine dair inançları kapsar. Her din, Tanrı'ya ya da 'dinen nihai olan'a dair kapsamlı bir anlayışı, sembolik anlatım ve hikâyeler ile ifade eden bir efsanevi boyuta (*mythological dimension*) sahiptir. Ayrıca, bazı fiiller ve hayata dair genel istikametler, inanılmakta olan bir din ile yakından ilişkilidir ve bu da ahlaki boyuttur (*ethical dimension*). Ayin boyutu (*ritual dimension*), emredilmiş davranışlarla ilgilidir, kamusal ve kişisel alanda 'ilahi olan'a ibadeti ya da 'nihai olan'la ilişkiyi yansıttığı kabul edilir. Her dinin bireysel ve toplumsal bir tecrübe boyutu (*experiential dimension*) vardır. Tecrübe boyutu, dindarın eylemleri ve yaşamla olan ilişkisi ile ilgilidir. Bu tecrübe, Tanrı'nın gündelik hayatta yer almasının verdiği dinginlik duygusundan, nihai gerçeklikle birleşme şeklindeki mistik şuura kadar uzanır. Sosyal boyut (*social dimension*) ise dinin şahıslar arası ilişkileri nasıl düzenlediği ile alakalıdır. Maddi boyut (*material dimension*), o din için doğru kabul edilen tanrıların veya tek bir ilahi varlığın fiziki dünyada nasıl yansıdığı ile ilgilidir. Bu yansıma, basitçe ilahi olanın nasıl tasavvur edildiği ile ilgili olabilir; mesela kadim Yunan Tanrısı Poseidon'un okyanusla ilişkilendirilmiş olması gibi. Bir dinî cemaatin sanatı ve mimariyi, bir ibadet ortamı meydana getirmek için nasıl tanzim ettiği ile ilgili de olabilir; örneğin, Avrupa'nın büyük Hristiyan katedralleri gibi.⁹

Dini tanımlamada ve onu hayata geçirmede yaşanan zorluklara karşın dinin işlevini ön plana alacak işlevsel bir tanımlama şu şekilde mümkün gözükmektedir: "Amaçlar çerçevesi ile farz edilebilir ki din; birtakım inançlar, fiiller ve cemaatin ortak tecrübesi ve bireysel tecrübelerle inşa edilmiştir ve kendini adamayı, ibadeti ve odaklanmış bir hayat istikametini ilham eden veya gerektiren bir 'nihaî gerçeklik' tasavvur etrafında tesis edilmiş bir inanç sistemidir."¹⁰

⁹ Ninian Smart, *Dimensions of the Sacred* (Los Angeles: University of California Press, 1999), 75.

¹⁰ Peterson vd., *Akıl ve İnanç: Din Felsefesine Giriş*, 21.

Din, inanç ile sistemli hâle gelerek insanın; metafiziki olarak elde ettiği saptamalarla fiziki âlemdeki yaşamına şekil vermesindeki etkin bir öğreti biçimi olarak ifade edilebilir. Bu bağlamda, aşkın olan Tanrı, belli bir sistem ile -bu daha çok ibadet ile mümkün olabilir- insanın hayatında etkin rol oynar. Hemen birçok din -hatta hemen hepsi- insan hayatının merkezinde rol oynamayı arzulayan bir sistem olarak belirmektedir. İnsan için din, mevcut Tanrı bilgisi ile aklının belli bir sınırdan sonrasında hükmünü yitirmesi ile içselleştirdiği inancı ile hayatını organize etmektedir. Kısacası din, fiziki bir unsur olan dünyanın aşkın olarak ifade edilen tüm kavramlarla şekillenen bir fenomen olmakla birlikte tecrübe yoluyla insana anlam katacak bir terimdir.

Yine kendini bir inanç sistemi ile ifade eden bir din, insan için 'yetersiz' olma ihtimallerini hükümsüz bırakmaktadır. Hatta insan kutsalın yetersiz olma ihtimalini ne kadar yok ederse o denli inancının sahiciliğini hissetmektedir. Bu bakımdan inanan kişilerin özellikle kendilerini yetersiz hissettikleri noktada inandığı Tanrıya sığınmaları bundan kaynaklanmaktadır. Kendilerinin yetersizliğini bilmeleri onlar için yine bir avantaj konumundadır. Çünkü 'mükemmel' olanın kusursuz olma gerekçelerini bilmek ve dahası bunu tecrübe etmek, onların inançlarını kendilerine doğrulama adına bir avantajdır. Bu yüzden aklın yetersiz kalması en çok bu yönden inanan için bir avantaj hâline gelmektedir. Bu bağlamda kutsalı ifade etmenin zihnen bir onayı olan din, müntesibi olan insan için yeterli olma hususunda kusursuz olurken bu durum bir bakıma zorunlu gibi gözükmektedir. Çünkü hayatını din ile anlamlandırma çabasında olan mümin için kesinlik seviyesi onu hayatı için merkezî alana taşımak için kaçınılmaz gözükmektedir.

1. 1. Dinin Amaç ve Yöntemi

İnançlar, doğruluğu onaylanan, doğru olduğu düşünülen hükümlerdir, diğer bir ifade ile önermelerdir. Onlar, kendilerine doğruluk atfedilen iddialardır. Diğer bir deyiş ile her din, inanç üzerine kurulu bir sistemdir. Amaçlar açısından, dinî inançları beş temel alan açısından ele alarak olguya yaklaşmak, aynı zamanda dinin amaçları açısından önemli olacaktır:

Birincisi, insanın kendisini bir çıkmaz içinde bulmasıdır: Örneğin, Yahudilik ve Hristiyanlık için günah, Taozim için ölümlülük böyledir. İkincisi, insanlar bu çıkmazdan kurtulmak için bir yola ihtiyaç duyarlar: Özgürlük gibi. Üçüncüsü, insan için aşkın

olup insana yardım eden ya da onun varoluşunun amacı olan nihai gerçeklik vardır: Allah, Brahman gibi. Dördüncüsü, bu 'şey' bir yol ile bilinebilir veya ona belirli bir yöntemde yaklaşılabilir: Kutsal kitaplar, şamanlar gibi. Beşincisi, kurtuluşa ya da özgürleşmeye erişmek adına insan bir şeyler yapmak zorundadır: İnanç arzusu, benliği imha etmenin lüzumu, İslâm'ın beş şartı gibi.

Herhangi bir dinde olabilecek bu tür inançlar, o dinin kendine özgü eylemleri ve hisleri onaylamasının açıklığa kavuşturur. Bu inançlar, resmî doktrinler ve sistemler ile sunulabilir veya bunlar, o dinin gündelik hayata hitap eden uygulamalarında örtük olarak bulunabilir. Sonuç olarak, her dinin pek çok detayı nihai gerçekliğe dair asli inançların gerçek hayatta nasıl yorumlanıp ifade edildiğinin bir yansıması olarak görülür.¹¹

Nihai gerçeği/ebedi gerçeği amaçlayan din, bunun için yöntemler de geliştirmiştir. Burada yöntem hakkında konuşmanın imkânı için evvela dinin tek bir yöneme mi yoksa birden fazla yöneme mi dayandığı hususun açıklık kazanması gerekmektedir. Din; psikolojik, sosyal, ahlaki kanuni, lisani, tarihi ve siyasi gibi birçok yönü içinde barındıran sosyal bir fenomen olarak belirmektedir. Dinin sosyal bir fenomen olması, onun değişken bir yapısı olması konusunu gündeme getirmektedir. Ayrıca farklı yöntemlere başvurulması gerekmektedir. Mesela, karşılaştırmalı dinler tarihi, dinin incelenmesi yönünde tarihsel yöntem ile uyuşur. Din sosyolojisi, siyaset, felsefe, sanat gibi fenomenleri incelerken sosyolojik yöntemi uygular. Filoloji, dinî söylemin -diğer ifade ile hitabın- incelenmesi ve söylemin mahiyetini ortaya koymak için dil yöntemi ile hareket eder. Din psikolojisi, ferdin değişimi gelişimi ve çöküşü ile alakalı psikolojik fenomenleri incelerken psikoloji yöntemini kullanır. Din antropolojisi, insanın gelişimi ile olgunlaşan insan fenomenlerinde olduğu gibi dinin öğrenilmesi için antropoloji yöntemini kullanır. Bu sayılanların tümü, sosyal, siyasi, tarihi, ekonomik, ahlaki, psikolojik açıdan bütün yönleri ile din fenomeninin anlaşılması için bu yöntemleri bir araya toplayan nakil ve hermenötik ilmine eklenmiş olarak ortaya çıkmıştır.¹²

¹¹ Peterson vd., *Akil ve İnanç: Din Felsefesine Giriş*, 21.

¹² Ramazan Altıntaş, *Dini Anlamada Yöntem Sorunu: Hasan Hanefi Örneği "Kader Kelâm Araştırmaları Dergisi*, 15/2 (Temmuz, 2017), 2.

Yukarıda sayılan disiplinler, aslında dinin tek yönlü olmaması ve birçok dalı olması sebebi ile onun ilişki kurduğu disiplinlerdir. Ciddi bir bütün olma özelliğine sahip olan din olgusu, mahiyetinin bilinmesi açısından bu disiplinler ile bir yöntem içinde kendini açıklığa kavuşmaktadır. Dini anlamak, kutsal bilmek ve dolayısı ile kutsal ifade etmek için takip edilmesi gereken yöntemler oldukça çoktur. Örneğin, din felsefesi, edebiyatı vb. disiplinler ve diğerleri bu konuda diğer disiplinler kadar önemli kabul edilmektedir. Din, bu teknikler ile ele alındığında insanların kendi tecrübeleri dâhilinde ele alınarak bir saptamaya varılması mümkün gözükten yöntemlere sahip bir kavram olmaktadır.

2. Felsefeye Dair

Kelime olarak felsefe, “hikmet, ilmî hikmet, fenni, hikmet, evrensel bilginin bilimi” olarak ifade edilmektedir. Felsefe, deyim olarak Yunanca kökenli olan ‘*philia*’ ve ‘*sophia*’ sözcüklerinden meydana gelmiştir. ‘*philia*’ sevgi demekken ‘*sophia*’ bilgelik anlamına gelir. Bu iki kelime beraber kullanılır ve felsefe deyimini “hikmet sevgisi” manasına işaret eden bir deyim karşılık gelir.¹³ Bu bağlamda bu, kelime anlamından daha çok işlevselliği ile insan için önemli bir yere sahip olmaktadır. İnsan, bilmek isteyen bir varlık olması sebebi ile felsefe eylemi ile sıkı bir bağ kurmaktadır. Hadot, ‘*philosophia*’ ifadesini felsefi bağlamda kullanan ilk kişinin Platon olduğunu söyler.¹⁴ Platon, ‘Felsefe nedir?’ sorusuna, “Doğruya varmak, var olanı bilmek için düşüncenin yöntemli bir çalışmasıdır.”¹⁵ açıklamasını yapmaktadır. Yine ona göre felsefe sanatların en mühimidir.¹⁶

Aristoteles, ünlü yapıtı *Metafizik*’te sözüne “Bütün insanlar doğal olarak bilmek isterler.” diye başlamaktadır. Buradan hareketle insanın, kendi türü için ayırıcı özelliği, onu kuşatan dünyayı, kendisinin bir parçası olduğu toplumu, geçmişini ve tüm yönleri ile bizzat kendisini bilmek ve tanımak istemesidir.¹⁷ Aristoteles bu noktadan hareketle felsefe için “hakikatin bilgisidir.”¹⁸ diyecek ve

¹³ Orhan Hançerlioğlu *Felsefe Sözlüğü*, (İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları, Mayıs, 1982), “Felsefe”, 112.

¹⁴ Pierr Hadot, *İlk Çağ Felsefesi Nedir?* çev. Muna Cedden (Ankara: Dost Kitabevi, 2011), 21.

¹⁵ Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1979), 78.

¹⁶ Platon, *Phaidon*, çev. Furkan Akderin (İstanbul: Say Yayınları, 2022), 47.

¹⁷ Ahmet Arslan, *Felsefeye Giriş* (İstanbul: Vadi Yayınları, Eylül 1996), 13.

¹⁸ Aristoteles, *Metafizik*, çev. Ahmet Arslan (İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları, 1985), C. I, 150.

“Felsefe, varlık olmak bakımından varlık ilmidir.”¹⁹ ifadesi ile konunun ana çerçevesini çizecektir.

Felsefe, gerek tanım gerek mahiyeti açısından birçok filozofun yoğunlaştığı bir mekanizma olmaktadır. Bunlardan birisi Kindî’dir. O, etimolojik tanımı yanında pratikteki yerini baz alarak felsefeyi tanımlayarak şöyle söylemektedir: “Felsefe, insanın gücü yettiği ölçüde yüce Tanrı’nın fiillerine benzemesidir.”²⁰ Bu tanım ile insanın faziletli bir kişi olmasına işaret edilmektedir.

Felsefeyi bilgeliği inceleme olarak anlayan Descartes, felsefeyi iki bölüme ayırır ve metafizik bunun birinci bölümüdür. Bilginin ilkelerinin metafizikte olduğunu dile getiren filozof, bu ilkeleri Tanrı’nın sıfatlarında bulmaktadır. Yine metafizikte, ruhun ölümsüzlüğü ve insanda bulunan tüm açık ve basit düşüncelerin açıklamasını olduğunu söylemektedir. İkinci bölüm ise fiziktir. Burada maddi olanın gerçek ilkelerini bulur. Bunun yanında evrenin bütünüyle nasıl meydana geldiğini incelediği gibi, yerin etrafında bulunan tüm cisimlerin -hava, ateş, su, mıknatıs ve diğer madenler- tabiatı da hususi olarak tahlil edilir. İnsana faydalı olan diğer ilimleri bulmak için nebatatın, hayvanların ve insanın doğasını da incelemenin lüzumu vardır. Buradan hareketle Descartes, kökleri metafizik, gövdesi fizik ve gövdenin ağaçları da diğer bütün ilimler olduğunu dile getirdiği bir ağaç benzetmesi yapmaktadır.²¹

Felsefenin insan yaşamı için zorunlu olması, insanın dünya hayatını düzenleme yollarının en uygun biçimidir.²² Felsefe yapmak düşünmek ve anlamlandırmak demek olduğundan hayatı düzenleme konusunda en munasip yol ifadesi haklı gözükmektedir. ‘Felsefe nedir?’ sorusunu, Kant’ın deyimi ile insanın kendisini akla dayalı sebepleri ile haklı çıkarmak adına yaptığı zihinsel etkinlik şeklidir, formatında açıklamak uygun gözükmektedir.

Bilen, düşünebilen ve birtakım gayelerle irad, eğilimleri olan insan, tecrübe ettiği -gerek varlıklar gerek olaylar- şeyler karşısında anlamlandırma

¹⁹ Aristoteles, *Metafizik*, 101.

²⁰ Ömer Mahir Alper, *İslâm Felsefesinde Akıl-Vahiy Felsefe-Din İlişkisi*, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2008), 21.

²¹ René Descartes, *Felsefenin İlkeleri*, çev. Mehmet Karasan (İstanbul: MEGSB Yayınları, 1988), 16-17.

²² Birikim Aylık Sosyalist Kültür Dergisi (BİRİKİM), “Birikim Dergisi” (Erişim 3 Kasım 2023).

eğilimini hissedenden bir varlık olma özelliğini taşır.²³ Felsefe, bu bakımdan insanın kendi doğasına ve onun gereği olan eğilimlerine bağlı kalmanın bir yolu olmaktadır. Bilgelik sevgisi olarak kısaca tanımlanan felsefe olgusunun arka planda işaret ettiği husus, insanın doğa düşünüldüğünde açıklık kazanmaktadır. Buradan hareketle insanın felsefe ile yaşamını şekillendirmesi aynı zamanda onun tecrübe sahasını anlamlandırmada ve açıklık kazandırmada yaşama dönük bir dinginlik de kazandırır denilmesi olguyla örtüşmektedir. İnsanın muğlak bir yaşamda kendini anlamdan mahrum ederek hayata devam etmesi onun doğasının gereği gibi yaşamasına bir engeldir. Böyle bir yaşamda kendini inşa eden insanın temel taşı olduğu toplumunda sağlıklı bir toplum olması sadece bir hayalden ibaret kalacaktır. Uygarlığın içinde kendi tabiatının gereğini ihlal eden bir birey, parçası olduğu bütünün de zamanla kendi akıbetine uğramasına sebep olacağı kuvvetle ihtimaldir. Bu açıdan, konu derinleştikçe zemini genişleyen felsefe, aynı zamanda uygarlığın inşa edilmesi açısından elzem gözükmektedir. İnsan, bireysel bağlamda farklı tecrübelerle sahipken toplumsal bağlamda çeşitli boyutları olan tecrübelerle şahit olacaktır. Bu durum, onu bireysel dünyasında olduğundan daha başka anlamlandırma yollarını aramaya mecbur bırakacaktır. İşte felsefe bir yönüyle bireye bakarken başka bir yönü ile topluma dönük bir eylem olarak yorumlanmaya uygun gözükmektedir. Bilgelik sevgisi olarak açıklığa sahip olan felsefe, insanın hayatını -akıl aracılığı ile elde edilen- bilgi ile şekillendirirken fizik, âlemini daha belirgin kılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Mananın kendisine kattığı güç ile hareket eden insanın bilmeye ve anlamaya duyduğu bu büyük merak için felsefe vazgeçilmez bir yoldur. Felsefe, hayatı ve hayata dair olguları insana anlaşılır kılar derken aşkın olanı anlamak, onun hakkında fikir yürütmek adına seçilebilecek bir yol olarak da kabule uygundur. Felsefe, sorularla ilgilenen bir eylem olmakla insanı devamlı yürümesi gereken bir yolda olmasını ona mecbur etmektedir. Tüm bunlar dikkate alındığında, bir birey olarak insanın, sağlıklı ve uygar bir toplumun uyumlu bir parçası olması için felsefenin işlevi yadsınamaz bir konum arz etmektedir.

2.1. Felsefenin Gayesi ve Yöntemi

Aristoteles *Metafizik* adlı kitabında insanın 'bilme' özelliğine vurgu yaparken felsefenin ele alınan zeminlerinden biri buydu. Bilmek isteyen bir

²³ İsmail Çetin, *John Locke'da Tanrı Anlayışı* (Bursa: Emin Yayınları, 2019), 124.

fenomen olarak beliren insan için vazgeçilmez unsurlardan birisi ise ‘anlam’dır demek doğru gözükmektedir. Anlam, felsefenin gayesi olarak ele alınmaya uygun bir olgu olmaktadır. Burada zihinlerde beliren, ‘anlam’ın ne olduğu sorusudur. Anlam; “İnsan bilincinde -yani bir beden içerisinde bireyleşen ve bir şahıs olarak sosyalleşen bireyin bilincinde- inşa edilmektedir. Bilinç, bireyleşme, bedenin özgüllüğü, toplum ve şahsî kimliğin tarihi-sosyal inşası, türümüzün, üzerinde düşünme ihtiyacı bile hissedilmeyen ırksal ontojenezimizin karakteristik özellikleridir.”²⁴ Bilmek isteyen insan için anlam kavramı bu açıklama dâhilinde önem kazanmaktadır.

Felsefe, anlamın yanında başka yönelimleri de içinde barındırır. Descartes, felsefe sözünü bilgeliği inceleme olarak anlar. Bilgelik ise sadece işlerdeki ölçülülük değil, hayatı sevk ve idare etmek kadar sağlığı korumak ve tüm zanaatların keşfi için insanlığın bilebildiği her şeyin tam bilgisi anlaşılmalıdır. Bu tür bilginin böyle olabilmesi için onun ilk nedenlerden çıkarılması gerekmektedir ve bunu edinmenin yolunu öğrenebilmek için -ki esas felsefe ona göre budur- bu ilk nedenleri -diğer deyişle ilkeleri- aramakla işe başlamak gerekmektedir. Ona göre bu ilkelerin iki şartı vardır. Birincisi, ilkelerin açık olması lüzumudur. Bunlar, öyle açık olmalı ki insan aklı onu incelerken doğruluğundan hiç şüphe etmemelidir. İkincisi ise diğer nesnelere mevcut olmadığı hâlde bile bu ilkeler bilinebilmelidir. Ancak buna karşın ilkeler mevcut olmadığında diğer tüm şeyler bilinmemelidir. Bunun ardından ilkelere bağlı şeylerin bilgisi bu şekilde ilkelerden çıkarılabilmelidir ki yapılacak tündengelimlerin hepsinin devamında açık olmayan hiçbir şey ile karşılaşılmasın. Yine Descartes, felsefenin gayesi olarak bir millet ne kadar iyi felsefe yaparsa o millet o kadar medenî ve rikkat sahibi bir toplum olacağına vurgu yapar. Felsefesiz yaşamak, açmaya çalışmaksızın gözü kapalı bir şekilde yaşamaktan başka bir şey değildir.²⁵

Fârâbî, bir bilgi sistemi olan felsefe ve mantık disiplini ile yöntem açısından yakından ilişki kurar. Mantık, kıyas tekniklerinin her biri için belli kurallar koymaktadır. Bu da kesin bilginin elde edilmesinde yegâne vasıta olarak görülmektedir. Filozofların, kesin bilgiye ulaştırdığını ve sadece kendilerinin kullandıklarını ileri sürdükleri kıyas yöntemi, Fârâbî tarafından ‘felsefe’ olarak isimlendirilmiştir. Özetle burada felsefeyi, bir şeyin kesin bilgisinin ortaya

²⁴ Peter L. Berger - Thomas Luckmann, *Modernite, Çoğulculuk ve Anlam Krizi*, çev. Mustafa Derviş Dereli (İstanbul: Albaraka Yayınları, Ocak 2022), 17.

²⁵ Descartes, *Felsefenin İlkeleri*, 6-7.

çıkarılarak gerçeğin öğretilmesi ve açıklanmasının amaçlandığı bir usul olarak tanımlamak mümkün gözükmemektedir.²⁶

Sistematik olarak ele alındığında felsefenin diğer yöntemlerinden de bahsedilmesi konunun netliği açısından zorunlu durmaktadır. Bu yöntemlerden –ana hatları ile- şöyle bahsetmek mümkündür:

1- Diyalektik Yöntem: Buna tartışma sanatı da denilmektedir. Diyalektik yöntemde asıl olan, tartışma ve akıl yürütme sureti ile tartışma ve doğrulara ulaşmak hedeflenmesidir. Bu yöntemin, bir mevzuda önce tez, buna karşıt olarak anti-tez üretilmesi ve bu iki tezin tartışılması sonucunda senteze ulaşılması olarak tarif edilmesi uygun gözükmemektedir.

2- Tümdengelim Yöntemi: Düşüncenin genelden özele doğru gittiği düşünme ve akıl yürütme şeklidir. Önce ormanın tanıtılıp sonra ormandaki ağaçların özelliklerinin açıklanması bu yöntemle benzetilmektedir.

3- Tümevarım Yöntemi: Bu metot, tekil olgu ve gözlemlerden genel (tümel) bilgi ve yargılara ulaşmak demektir. “Gördüğüm bütün balıklar suda yaşıyordu. O hâlde tüm balıklar suda yaşar.” cümlesi tümevarım yöntemi için ideal bir örnektir.

4- Analitik Yöntem: Ele alınan konunun unsurlarına ayrılarak/çözümленerek incelemeye tabi tutulması yöntemidir. Özellikle analitik geometrinin de kurucusu olarak Descartes’ın başvurduğu bir yöntem olarak bilinmektedir.²⁷

Bir amaç olarak ifade edilmeye uygun olan felsefi düşünce, insanın dünya içinde kendi varlığına merak duyması ile ve bu hususta sorular sorması ile başlamaktadır. Ancak felsefe için merak etmek ve soru sormak yeterli olmamaktadır. Sorulara sistemli bir açıklama getirmek felsefede ayırt edici önemli bir özelliktir. Bunun yanında yapılacak olan açıklamanın sistemli olması gerektiği de felsefenin diğer bir yöntem ve gayesidir. Bu özellikleri ile felsefi düşünüş, sıradan düşünme metodundan da tamamen farklı bir konum arz etmektedir. Onun alametifarikası, soyut ve kavramsal olma çabasında yatmaktadır. Felsefi düşüncenin yöntemleri insana hemen birçok konuda akıl yürütebilmesi için gereken temelleri ve malzemeleri sağlamaktadır. Temel

²⁶ Alper, *İslâm Felsefesinde Akıl-Vahiy Felsefe-Din İlişkisi*, 110.

²⁷ Sıralanan bu dört madde genelgeçer olduğundan kaynak belirtme gereği duyulmamıştır.

yöntem olan felsefi düşünce, sorgu ve açıklamalar ile inşa edilen bir düşünce sistemidir.

3. Bilime Dair

Cevizci, bilimi “Dış dünyaya, nesnel gerçekliğe ve bu gerçeklikte yer alan olgulara ilişkin, tarafsız gözlem ve sistematik deneye dayalı zihinsel etkinliklerin ortak adı.”²⁸ olarak tanımlar. Bununla beraber daha geniş bir zeminde ele alınmaya da uygun bir potansiyeli vardır.

Birçok Batı dilinde bilim için kullanılan sözcük Latince kökenli olan *scientia*'dır. *Scientia*, dış dünya hakkındaki bilgiye işaret eden bir terimdir. Bilimin bilgisi, duyu deneyine verilen olguların hepsi olan dış dünya hakkındaki bilgi olduğundan, bugün yaygın olan kanaat, bu bilginin; en doğru, en sağlam, en güvenilir bilgi olmasıdır. Durum böyle olsa da bilgi felsefesinin tarihine bakıldığında, başlarda bu durumun tam zıddı bir havanın hâkimdir.²⁹ O hâlde önemli olan kavramlardan biri de bilgi olmaktadır. Bilgiyi açıklamak, konunun netliği açısından önemli gözükmektedir.

Bilgiye yönelik insanlık tarihi ile başlar. Dolayısı ile çok eskiye dayanmaktadır. Sosyal gruplaşmanın başlamasıyla gündelik hayatın gereksinimlerinin doyurucu bir şekilde karşılanması yolundaki istek, başka bir talebe yol açar ki, bu da bilme isteğidir. Bilgi, -fiziki dünya açısından yorumlanan bilgi- aynı zamanda çevredeki nesnelere denetleyip ondan faydalanmak için gerek kabul edilmektedir.³⁰

Bilginin özünde genelleme vardır. Mesela, iki tahta parçasını birbirine sürterek ateş üretebileceği, bireysel tecrübelerle dayalı bilgi, aslında genellemeden çıkarılmış bir bilgidir. Buradaki genelleme, tahta parçaları birbiri ile sürtünmeyle temas ettiğinde daima ateşin çıkacağıdır. Bu, bir buluş olmakla beraber buradan buluş için ‘genelleme sanatı’³¹ denilmesi uygun olmaktadır. Bilginin kökeninde genelleme vardır derken kastedilen şey, deney sonrası elde edilen bilgidir.

²⁸ Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, 130.

²⁹ Cemâl Güzel, *Bilim Felsefesi* (Ankara: BilgeSu Yayınları, 2018), 10.

³⁰ Hans Reichenbach, *Bilimsel Felsefenin Doğuşu*, çev. Cemâl Yıldırım (İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları, 1993), 14.

³¹ Reichenbach, *Bilimsel Felsefenin Doğuşu*, 14.

Yöntemli bilgi olarak da yorumlanabilen bilim terimi, önceden bilgi mefhumu ile eş anlamlı olarak kullanılmaktaydı. Bugün ise olayların yasalarını bulmak amacı taşıyan araştırmaları konu edinmekte ve aydınlığa kavuşturmaktadır. Bilimin bu amacının yanında belli bir yöntem ile elde edilen, pratik ile doğrulanan bir bilgi olduğu da unutulmamalıdır. Yöntemi gereği bilim, diyalektik özdekçiliği zorunlu görmektedir. Evreni, sanatsal artistik imgeler, dinî fantastik imgeler aydınlatırken bilimi ise mantıksal mefhumlar aydınlatmaktadır. Göreceli olmaları gereği ile bağımsız olan kavramlar, sürekli insan pratiği ile nesnel dünyaya bağımlı kılınmadıkları hâllerde, kendi kendilerine yetecek bir konuma gelmek ve gerçeklerden kopma tehlikesi ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu kopuş, idealizmi doğururken insana pratiği sağlayan bu bağımlılık bilimi doğurmaktadır. Eylemsel pratik ile düşünsel teorinin birbirleri ile karşılıklı ve sürekli gelişmeleri ise bilimsel gelişmenin birinci koşulu olmaktadır.³²

Bilim, insanın dışında var olan olguların insan açısından anlaşılır olduğu ve insanın dışında kalan olgular dünyasını bilmek ve anlamak çabasının kıymetli bir meşguliyet olduğu kanaatine dayanmaktadır. Böylece o, olgusal bir eylem olarak belirlemektedir. Bütünüyle bilimsel önermeler doğrudan yahut dolaylı gözlemlenebilir özelliğe sahip olan olguları ifade etmektedir. Bilim; mantıki, objektif, eleştirel, seçici ve genelleyici bir yönelim olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durum, bilime ve bilimsel bilgiye, nedenlerin bilgisi olma özelliğinde olma mecburiyetini beraberinde getirmektedir. Bu durum bilimin, dış dünyada yerini alan olguları betimlemesinin dışında olguların nedenlerini vermesini ve onların ne için var olduğunu açıklığa kavuşturmasını gerekli kılmaktadır. Bununla beraber bilimsel bilginin özneler arası geçerliliği özelliği de belirtilmesi gerekenler arasında gözükmektedir. Bilimsel bilginin insanlara gerçek anlamda anlaşılır olan kelimeler ile iletilebilen bir bilgi türü olması da bir diğer özelliği olmaktadır.³³

Nesnellikten hareket eden bilim, özünde felsefi bilgiyi ihtiva eden bir kavram olarak ele alınmaktadır. Bilimin kesinliği ifade etmiş olması nesnel bir tutum sergilenecek elde edilmesinin nihai sonucu olarak belirlemektedir. Bu açılardan bilim, insanları belli bir noktada bir araya getirirken öznelerin arasındaki ilişkiyi burada aktarma meyli göstermektedir. Bilim, insanlığa sunduğu hakikatlerde kendi dışında kalan olgusal olan şeyleri açıklarken insanın

³² Haçerlioğlu, "Bilim", 33.

³³ Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, 131.

daha anlaşılır bir yaşam sürmesine katkı sağlayan bir mekanizma olarak tarif edilmek için elverişli gözükmektedir. Bu mekanizma kesinliği su götürmez bir özellik arz etmesi ile insan için başka bir avantaj hâlini alır. Temelinde bilgi olan bilimin bu bağlamda insan için ‘anlaşılır’ olanı sağlaması yine onun mahiyeti hakkında edilecek başka bir ifadedir.

3.1. Bilimin Gayesi ve Yöntemi

Bilimin amacı öz bir ifade ile “konu aldığı alanda, genel doğruların ya da temel yasaların bilgisine ulaşmak.”³⁴ şeklinde izah edilmek için ideal bir özellik taşımaktadır. Var olan şeylerin mahiyeti ve kaynağı ile mevcut ilişkiyi konu alan bilim, bunu aynı zamanda bir amaç için yapar.³⁵ Bununla beraber bilimin amacı; evreni, gerçeklikleri insan eylemleri ile doğrulanmış mefhumları, yasaları ve ulamları/kategorileri açıklamaktır.

Bilimin başka bir amacı da nesnel yasaların bilgisini insana sunmaktır. Çünkü insanlar pratik yöndeki eylemlerini gerçekleştirmek adına bu türdeki bilgilere ihtiyaç duymaktadırlar. “Emek, doğa ve dolayısı ile bilimle insan arasında gerçek bir tarihî ilişki mevcuttur. Bundan dolayıdır ki emek, insan yeteneklerinin gerçekleşme şekli olarak anlaşıldığı sürece, doğanın insansal özünü veya insanın doğal olan özünü kavramak olanaklı hâle gelir.”³⁶

Bilim, amaçları yönünde çeşitli isimle anılmaktadır. Fizik, yaşam bilimleri, kimya, toplum bilimi ve benzeri çeşitli adlar örnek olarak verilebilir. Toplum bilimini, felsefe, ekonomi, tarih, politika; doğa bilimlerini ise fizik, kimya olmak üzere iki dala ayırmak da mümkündür.

İnsanlar, tarihin çok gerilerinden bu zamana kadar kesin, hata ihtimali olmayan bilgiyi aramışlardır. Bu arayış ile hakikatin peşine düşmüşlerdir. En temel arayışları da bu olmuştur demek vakaya uygun düşmektedir. Eski Çağ düşünürleri, bu işin en başından beri ‘Hakikatin bilgisi nedir, bu bilgi ne hakkındadır, nesnesi nasıldır?’ türündeki sualler ile meşgul olmuşlardır. Örneğin, Herakleitosçular, duyulara verilen şeylerin sürekli bir akış içinde olduğunu, bundan dolayı da yanlışlık söz konusu olmayan bilginin -ki buna ileride episteme denilecektir- hakik, bilgi olamayacağını savunmuşlardır. Burada

³⁴ Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*,131.

³⁵ Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*,131.

³⁶ Hançerlioğlu, “Bilim”, 33.

Platon da aynı görüş sergilenmiştir ve o da değişme ve bozulmanın aynı manayı işaret ettiğini savunan kişilerden olmuştur.³⁷

Özetle bilimin temel amacı evren hakkında gözleme ve araştırmaya dayalı bir yöntem izleyerek belli bir düzen içinde tahminlerde bulunmaktır. Bilinmeyenlere cevap bulmak ve insanlık için yararlı olacak bilgiler ortaya sunmak, bilimin diğer gayesidir. Bilimin fiziki dünya ile olan bu irtibatı, insanlığın evreni anlamaya çalışmaya başlamasından itibaren kurulmuş ve bugüne kadar devam etmiştir ve devam edecektir.

Diğer taraftan olgulara dayanan bilim, deneysel yöntemlerle kanıtlanmamış bir önermeyi değerli görmez kanaate temel olmaya elverişli olmaktadır. Bu da -bilimin- akılcı yönünü beraberinde getirir ki sonuçların kendi içinde tutarlı bir özellik göstermesi mecburidir. Tek tek mefhumlar ile değil de kavram çeşitliliği ile uğraşan bilim, bu tavrı ile genelleyicidir.

Bilginin üretim sürecini ifade etmek anlamına gelen bilim, belirlediği bilgiye ulaşma gayreti içinde nesnel adımlar takip ederek bir yol izlemektir. Bu yol için esas oluşturan unsurlar da gözlem ve deneydir. Yani bilim nicel ölçümler doğrultusunda ilerlemeyi ilke bilir. Bununla birlikte o, tarafsız ve özgür olabilmeyi asla ihmal etmemelidir ve ancak bu şekilde vasfını korur. Bunun için sınırlamaları, maruz kaldığı etkileri ve kendisine dayatılan bir otorite olursa bunu reddetmek zorundadır. Bilimsel yöntem için tek amaç, bir problemi; gözleme dayalı ve kontrol dâhilinde deneyler yaparak bu sonuçla elde edilen bilgilerin ışığında çözmektir.

Bilim; yöntem olarak deneyler ve tutarlı gözlemler ile ilerler. O, neden-sonuç ilişkisinden sıkça yararlanır, herkes tarafından incelenmeye ve eleştirilmeye uygun olmalıdır. Bilim yöntem olarak bağımsız olma özelliğine sahip olmalıdır. Hipotezler ve deneyler ile sonuca ulaşmak, bilimin başka yöntemidir.

Sonuç

Tarih boyunca insanlığı ilgilendiren üç önemli kavram olan din, felsefe ve bilim, çeşitli şekillerde insan hayatına nüfuz eden kavramlar olarak ortaya çıkar. Bu kavramlar, insanın dünyada yaşayacağı hayatın şekline göre tercihler

³⁷ Reichenbach, *Bilimsel Felsefenin Doğuşu*, 14.

yapılarak insanla sıkı ilişki kurar. Ancak bunun dışında bu mefhumları insan tercih etmese de, insan için önemini kendi bünyesinde barındırırlar. İnsan için önemli olan, bu kavramları doğru şekilde anlamak ve kavramaktır. Çünkü sadece böyle olursa kavramların gerçek potansiyeli ortaya çıkar ve insanın hayatında olması gereken kapsamda meydana gelir. Tam buradan hareketle din, felsefe ve bilim doğru zemine koyularak ne olduğu, neyi gaye edindiği ve yöntemlerinin neyden ibaret olduğu ele alınarak açıklık kazandırılmıştır.

Bu çalışmada, gerek din gerek felsefe ve gerek bilimde esas olan temel unsurun bilgi olduğu kanısına varılmıştır. Bu üç kavram, bilginin ayrı kanallarını oluştururken fizikî ve metafiziki dünyaları anlamak, anlamlandırmak ve bu dünyaları işlevsel hâle getirmek için kullanılan yollardır. Hepsi de insanı bir veya birçok açıdan ilgilendiren ve ölçülü kapsamları olan bu disiplinler, belirli yöntemlere dayanırken insanın gerçeği adına söz hakkına sahiptirler. İnsana düşen, şahsı adına söz sahibi olan bu üç ana kaynağı doğru anlamının yanında hayatını somut ve soyut olmak üzere doğru tesis etmek ve sistematik hâle getirmektir.

Dünyasını ve dünyayı merak eden insan, bu aydınlanma sürecinde kendine birtakım yollar bulmuştur. Bu noktada, dine ve felsefeye, evren ile metafizik olanı anlamak için ihtiyaç duyar. Yine bilimi de fiziki dünyayı anlamak ve anlamlandırmak için kullanır. Evreni bilim yolu ile anlamak, kişinin din ve felsefe konusunda da birtakım aydınlanmalar yaşamasına vesile olur. Çünkü içinde yaşadığı düzeni anlayan bir insan için sistematik düşünme tarzı meydana gelir ve bu sistematik düşünce ile gerek din gerek felsefe daha net bir boyut kazanmış olacaktır.

KAYNAKÇA

- Akarsu, Bedia, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1. Basım, 1979.
- Alper, Ömer Mahir, *İslâm Felsefesinde Akıl-Vahiy Felsefe-Din İlişkisi*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2. Basım, 2008.
- Altıntaş, Ramazan, "Dini Anlamada Yöntem Sorunu: Hasan Hanefi Örneği" *Kader Kelâm Araştırmaları Dergisi*, 15/2 (Temmuz, 2017), 275-282.
- Aristoteles, *Metafizik*, çev. Ahmet Arslan, C. 1, İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları, 1. Basım, 1985.
- Arslan, Ahmet, *Felsefeye Giriş*, İstanbul: Vadi Yayınları, 2. Basım, 1996.
- Berger Peter L. - Luckmann, Thomas, *Modernite, Çoğulculuk ve Anlam Krizi*, çev. Mustafa Derviş Dereli, İstanbul: Albaraka Yayınları, 1. Basım, 2022.
- Çetin, İsmail, *John Locke'da Tanrı Anlayışı*, Bursa: Emin Yayınları, 3. Basım, 2019.
- Çevik, Mustafa, *David Hume ve Din Felsefesi*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1. Basım, 2006.
- Cevizci, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayınları, 1. Basım, 1996.
- Descartes, René, *Felsefenin İlkeleri*, çev. Mehmet Karasan, İstanbul: MEGSB Yayınları, 1. Basım, 1988.
- Güzel, Cemâl, *Bilim Felsefesi* Ankara: BilgeSu Yayınları 4. Basım, 2018.
- Hadot, Pierre, *İlk Çağ Felsefesi Nedir?* çev. Muna Cedden, Ankara: Dost Kitabevi, 1. Basım, 2011.
- Hançerlioğlu, Orhan, *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Remzi Kitâbevî Yayınları, Mayıs, 6. Basım, 1982.
- Nasr, Seyyid Hüseyin, *Üç Müslüman Bilge -İbn Sînâ, Suhreverdî, İbn Ârabî-*, çev: Ali Ünal, İstanbul: İnsan Yayınları, 8. Basım, 2016.
- Platon, *Phaidon*, çev. Furkan Akderin, İstanbul: Say Yayınları, 5. Basım, 2022.
- Peterson, Michael, *Akıl ve İnanç: Din Felsefesine Giriş*, çev. Rahim Acar, İstanbul: Küre Yayınları, 9. Basım, 2020.
- Reichenbach, Hnas, *Bilimsel Felsefenin Doğuşu*, çev. Cemâl Yıldırım, İstanbul: Remzi Kitâbevî Yayınları, 2. Basım, 1993.

Smart, Ninian, *Dimensions of the Sacred*, Los Angeles: University of California Press, 1. Basım, 1999.

İnternet Kaynakları

BİRİKİM, Birikim Aylık Sosyalist Kültür Dergisi, "Birikim Dergisi" Erişim 3 Kasım 2023.

<https://birikimdergisi.com/guncel/11339/iktidar-semantigine-teslim-olmak-siyasetin-enkaz-altinda-kalması>

Güncel Türkçe Sözlük, "Din" 8 Kasım 2023, <https://sozluk.gov.tr/>.